

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași, Facultatea de Litere
„Alexandru Ioan Cuza“ University from Iassy, Faculty of Letters

Nikolai Kliuev sau despre poezie și profetie în existența unui contemporan al lui Serghei Esenin

Nikolai Klyuev, or On Poetry and Prophecy in the Life of a Contemporary of Sergei Yesenin's

This paper reintroduces the topos of the poet-prophet as mirrored in the life and work of a prominent (yet untranslated into the Romanian) poet of the Russian Modernism, Nikolay Kluyev (1884-1937). An idea as old as poetry itself, this conception of the poet's mission gathers new connotations within the Modernist conflation of life and art (*zhiznetvorchestvo*), to which the tensioned and tragic fate of Kluyev is an illustration. The poet's slow rehabilitation in the last decades of the 20th century involved his reappraisal precisely within the poet-prophet paradigm. This paper illustrates and discusses some of Kluyev's poems and letters.

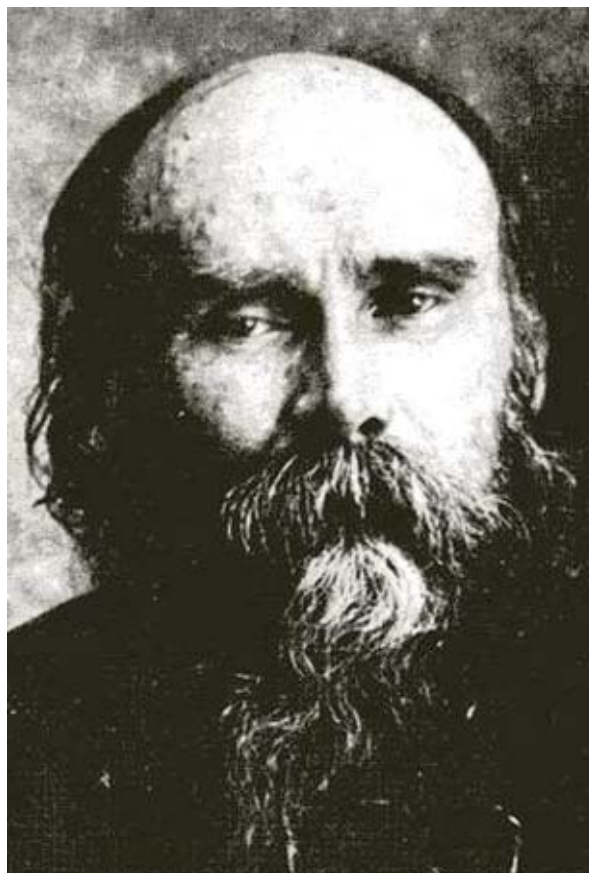
Keywords: Modernism, Nikolai Klyuev, poetic prophecy, Russian poetry, zhiznetvorchestvo

Institution's address: B-dul Carol, nr. 11, Iași, România, tel.: + 40-232-201.052, fax: + 40-232-201.152;
e-mail: admlit@uaic, web: <http://letters.uaic.ro>

Personal e-mail: marina.vraciu@uaic.ro

Viața, creația și receptarea poetului rus Nikolai Alekseevici Kliuev (1884-1937) se impune ca o ilustrare a preocupărilor culturii ruse legate de eterna asociere dintre poezie și profetie, între poet și profet. Opera lui Kliuev, necunoscută la noi în afara cercului specialiștilor¹ abundă de diverse afirmații profetice în care poetul, frecvent și cu bună știință, se prezintă ca „profet”, identificându-și opera ca profetică². Circumstanțele dispariției și ale reapariției sale în literatura rusă i-au întărit poetului dreptul la rolul profetic asumat. În speță, este vorba despre sfârșitul deceniului al nouălea din secolul trecut (perioada *perestroika*) când lecturile din Kliuev au subliniat capacitatea poetului de a prezice destinul tragic al Rusiei în secolul al XX-lea, într-o parte substanțială din opera sa³. Recuperarea poetului a presupus în mod firesc și editarea operei sale poetice și a corespondenței sale delimitază perimetrul intereselor sale artistice și al „programului existențial”. Elementele propulsate în prim plan și cele ignorate în (auto)prezentarea lui Kliuev-„profetul” demonstrează paradigme importante ale interacțiunii dintre poezie și societate, politică și cultură în perioada modernismului din Rusia, în timp ce atenția acordată azi lui Kliuev subliniază o fascinație constantă față de rolul de *vates* al poetului și al poeziei, chiar și în contextul post-sovietic⁴.

Este suficient să facem o incursiune în patericele rusești, în folclor și în opera clasicii pentru a constata

că literatura rusă, asemenea culturii populare, au fost preocupate în repetate rânduri de diverse tipuri de discurs profetic și de profeți. Acest fapt l-a făcut pe un poet (oficial) din perioada anilor 1960 să afirme într-o formulă repetată la nesfârșit, că „în Rusia, poetul este mai mult decât poet”. Adeseori se recurge la modelul „profetului” pentru a autoriza statutul superior al poetului și al discursului acestuia, ca într-un text-cheie, *Profetul* clasicului A.S. Pușkin (*Prorok*, 1826). Utilizarea temelor și a limbajului „profeției” pentru legitimarea unor descrieri, adeseori apocaliptice, ale prezentului este un demers comun, mai ales în modernism. Poemul *Scîtîi* de A. Blok (*Skejî*⁵, 1918) este un alt exemplu clasic în literatura rusă, aparținînd de astă dată simbolismului, nu numai pentru că tema și titlul sînt legate de un program cultural anume, care, de altfel, a trezit și interesul lui Kliuev⁶. Inserția în textele poetice a unor afirmații care pretind să prezică viitorul se remarcă la fel de pregnant și în operele poetului Velimir Hlebnikov, absorbit de preocupări profetice⁷.

Statutul de „poet-țăran” al lui Kliuev, născut și crescut în satele din nordul Rusiei, și de modernist (iar prin aceasta, participant la producția culturală a unei elite exclusive), au făcut rolul de profet semnificativ și convenabil, întrucît au autorizat glisarea sa între cultura „înaltă” și cea „populară”. Lectura versurilor lui Kliuev poate genera, în mod conștient sau nu, gesturi interpretative la fel de diverse, îndreptate spre cultura populară „autentică” și către practicile textuale dense și pline de erudiție ale modernismului rus. La Kliuev, retorica profeției s-a articulat, pe lângă moștenirea „secolului de aur” reprezentată prin Pușkin, pe un alt personaj cardinal al literaturii ruse, Avvakum Petrov⁸. Rămînînd în afara oricărui curent, circumscris poeziilor-țărani⁹ împlinit așteptările, sau a complinit căutările artistice ale literaților și artiștilor plastici din cercul „Mir Isskustv” („Lumea Artelor”)¹⁰. Dacă includem în această încercare de contextualizare a lui Kliuev comparația poetului cu „profetul” sfîrșitului de imperiu Grigori Rasputin, putem nota că „vizionarul din Siberia” este menționat în opera lui Kliuev printr-o identificare directă. „Mi se spunea Rasputin” este versul de început al unei poezii cunoscute („Menia Rasputinim nazvali”), iar autobiografia sa, *Soartă de cufundar* (*Gagar'ia sudbina*)¹¹ include un episod al presupusei întîlniri cu acesta. Mai important este însă faptul că rolul de profet, ca și pretenția de a aparține credincioșilor ortodocși de rit vechi sau unor secte, formulată în repetate rânduri de Kliuev¹², alcătuiesc o identitate sintetică, sofisticată și instabilă. Complexitatea acestei identități este ilustrată nu numai de statutul lui Kliuev ca poet țăran și modernist, dar și de o combinație la fel de paradoxală din viața și opera sa, între un arhaism cultural programatic și o libertate de comportament interzisă de normele moralei creștine tradiționale. Această identitate sintetică paradoxală l-a făcut pe Kliuev să fie conștient de sine

ca *outsider* aproape în orice context social și cultural.

Pentru cei care au dorit să accepte autoprozentarea lui Kliuev, elementul profetic a oferit o altă confirmare a statutului său excepțional de „Hristos în mijlocul nostru” („Hristos sredi nas⁶”), formula lui Blok într-o scrisoare către soția poetului Serghei Gorodețki¹³. Pentru alții însă, poetul a fost un impostor elegant și viclean, ca în portretul făcut de poetul Gheorghii Ivanov în ale sale *Ierni petersburgheze* (*Peterbbugskeie zîmî*) și citat de Vladislav Hodasevici în *Necropola* (*Nekropol'*), sau în cel sugerat de Olga Forș în *Corabia nebunilor* (*Sumasședșcii korabl'*)¹⁴.

Kliuev s-a născut și a crescut într-un sat din apropierea orașelului Vitegra, la sud-est de lacul Onega, în nordul Rusiei. Și-a început cariera literară în perioada cînd locuia încă în ținutul natal, scriind poezii și inițiind o corespondență cu cel mai important poet al acelei perioade atît de bogate în poeți, Aleksandr Blok¹⁵. Corespondența respectivă l-a adus, între altele, în lumea literară a Petersburgului, unde s-a remarcat în cercurile moderniste din anii 1910. Însă în perioada 1917-1923, a locuit la Vitegra. Kliuev, care inițial a salutat bolșevismul, s-a implicat în afaceri locale, a scris pentru diverse publicații unde i-au apărut și numeroase poezii lirice pecum și poeme narative. Apoi s-a mutat la Leningrad, unde a continuat ca un autor prolific, intrînd treptat în conflict cu literatura oficială. Plecînd, la sfîrșitul anilor 1920, la Moscova, a continuat să scrie, fără drept de publicare. În 1934, a fost arestat și exilat în Siberia, unde a fost executat în 1937.

Veleitățile și motivele profetice sînt evidente încă din opera timpurie a lui Kliuev. De exemplu, între poeziile trimise lui Blok, într-o scrisoare de la sfîrșitul anului 1908, există cîteva care demonstrează acest interes¹⁶. *Înotătorul* (*Plovets*) începe cu următoarele versuri: „Spre țara de proroci și regi / Eu chinuita barcă mi-o îndrept” („V stranu prorokov i țarei / Ia celn izmucennîi napravil”). O altă poezie trimisă lui Blok se deschide cu un citat din Apocalipsă: „În duhul Zilei Domnului eram / Adumbrit de înălțare, / Lucid fără de trup / Și simplu ca un copil.”¹⁷ Eticheta de „poet-profet” i-a fost aplicată relativ devreme în cariera sa, iar într-un mod mai semnificativ, în perioada asocierii sale cu „Golgota Creștinilor”, grup care a generat ciclul de versuri „Cîntecele frăției” (*Bratskie pesni*, 1912). Astfel, Valentin Svențițki, în introducerea sa tendențioasă la ediția extinsă a acestor „cîntece”, a aplicat termenul de „profet” cu referire la poet și la poezia acestuia într-o asociere tipică pentru perioada respectivă, de social, realist-mistic și popular¹⁸, în timp Nikolai Gumilev, în ale sale *Scrisori despre poezia rusă* (*Pis'ma o russkoi poezii*) vedea în *Bratskie pesni* o confirmare a faptului că N. Kliuev era un „prezicator” („provozvestnik”) al unei noi forțe, al culturii populare¹⁹. În aceste exemple, ideea de poet reprezintă în mod cert un produs al intereselor sociale ale modernismului rus. Mai tîrziu, imaginea profetului și motivele profeției ca atare vor căpăta

interpretări mai variate în opera lui Kliuev. Elementele profetice se manifestă cu precădere în poezia sa scrisă în ultimii ani ai Primului Război Mondial, în perioada bolșevismului și în ultimii ani din viață, adică în anii cei mai plini de traume și haos din istoria Rusiei. Densitatea motivelor profetice din opera lui Kliuev din perioadele respective poate fi ilustrată prin următoarele exemple. *De profundis* (*Psalmul din străfunduri, Poddonnii psalom*, 1917) conține versul „Ce să scriu și ce să spun, Doamne!” („Cito napišu i cito reku, o Gospodii!”), pentru ca apoi să renunțe la cele scrise în favoarea celor spuse (populare), materializate de poetul-profet însuși: „O, suflete al meu, minune din străfunduri, / Cu o suță de capete, cu multe cozi, de zecile de puduri / Privește, vezi lumina cum irumpel...” Viziunile descrise sînt un amestec programatic de elemente religioase, sociale, de estetică, cu aluzii veterotestamentare, la mitologia rusă păgînă și la alfabetul slavon. Eroul liric, atribuindu-și un rol mesianic, proclamă că „ospățul de mujici e sfînt și plin de pace” („pir mujițkii sviat i miren”), într-o viziune populară a bucuriei întru Hristos. În ultima poezie din cel mai consistent volum a lui Kliuev, *Pîinea leului* (*L'vinii bleb*, 1922), „Cîmp presărat cu oase” („Pole, useianno kostiami”, 1920), viziunea vorbitorului este una catastrofică, aparent legată de modernitate: tabloul rezumat în titlu este zguduit de „zgilțînd pistoane, / cineva fără nume și fără chip” („gremiașcii mahovikami, / Bezîmiannii i bezlikii kto”). Totuși, într-o răsturnare caracteristică, viziunea și poezia se încheie cu o introspecție surprinzător de optimistă: „Și Domnul înverzește în mlădița de salcie / Sub o nouă tărie, peste pămîntul roșu” („I Bog zeleneet pobegom vetlovim / Pod novoiu tverd'iu, nad krasnoi zemlioi”). La fel de caracteristică este și ambiguitatea de la finalul poeziei, unde pămîntul e roșu, fie de sîngele vărsat, fie ca urmare a noii configurații politice (în care, iar, creștinismul și păgînismul se amestecă nestingherit.)

Reprezentativ pentru tonul profetic din poezia tîrzie a lui Kliuev este ciclul *Distrugere* (*Razruba*, 1934), care constă din trei texte lirice, *Cîntecul păsării Gamaiun*, *De la lacul Lace la Vîg* și *Există demoni ai ciurmei, ai leprei și holerei* (*Pesnia Gamaiuna, Ot Lacozeru do Vîga, Est' demoni ciurmî, prokazî i holeri*). Prima introduce cele trei teme majore ale ciclului: veștile de rău augur, dispariția Rusiei tradiționale și distrugerea căminului și a casei, prezentul ca o molimă, lista dezastrelor legate de anumite locuri, avînd legături fizice și culturale semnificative pe teritoriul imperiului rus, adică distrugerea Nordului Rusiei. Cea mai complexă ca structură și cea mai fragilă dintre aceste poezii, *De la lacul Lace la Vîg*, trasează un itinerariu pe harta unei geografii fizice și culturale complexe, confruntîndu-se cu trecutul și prezentul, ororile atestate sau cele vizionare. Ultima din cele trei poezii adaugă un catalog al molimelor la bocetul după așezările și rîurile rusești afectate de prezent, concluzionînd cu o descriere

elaborată a Moscovei staliniste. Formulările păsării mitologice prorocitoare Gamaiun imprimă tonul întregului ciclu: „Vești amare ne-au ajuns / Că valurile Mării Aral sînt noroi mort, / Că berzele s-au împuținat în Ucraina, / Că ierburile nu mai răsună în stepa Mozdok / Și că în schitul slăvit din Sarov, / Scrișnesc roți subpămîntene! / Norii ne-au adus vești: / Că Volga cea albastră seacă în albie, / Că oameni răi lîngă Kerjeneț / Ard pădurile cu cetina verde / Că pajiștile din Suzdal putrezesc, / Se fac licheni și cioturi! (...) / Ne-a pîrjolit sufletul vestea că / Pămîntul țării nu mai este, / Că valul Mării de Aral e noroi mort, / Că Grițko în Ucraina tace, / Iar Nordul, lebădă-nghețată, / S-a scurs de sînge într-un val răzleț, / Vestind corăbiilor / Că pămîntul țării nu mai este!”

Serghei Esenin

<http://bibliotekar.ru/esenin-sergey/index.files/esenin.jpg>

Notele profetice apar uneori în locuri cel mai puțin așteptate. Printre poeziile scrise de Kliuev la Vitegra există una dedicată Annei Kirillova, soția poetului Vladimir Kirillov (la rîndul său, adresantul a două poezii compuse de Kliuev în 1918-1919). Nota profetică se distinge limpede în această poezie: „Buna moașă nu a putut ghici / Că era uriaș în umeri / Și avea păr pufos pe burta de adolescent. / Că pruncul nenăscut era greu, plin. / Un trunchi doborît de vînt printre / Merii în floare...” În mod caracteristic, poemul se întoarce de la acest început uimitor spre profetirea unei vieți viitoare strălucite pentru eroină,

concluzionând că: „Această față înmiresmată ca un cuib de albine / Va fi întîmpinată de Hristos în curcubeu.” La un an după compunerea acestei poezii, un ziar local, „Zvezda Vitegrî”, publica selecțiuni de versuri de Esenin, Șiriaev, Kirillov și Kliuev, însoțite de scurte note introductive anonime. Kliuev era caracterizat astfel: „Un clarvăzător printre oameni, care a făcut să se oprească asupra sa privirile înmărmurite ale tuturor marilor săi contemporani. Fiu al pădurilor din regiunea Oloneț, el a lovit literatura rusă cu fulgerul cuvintelor sale. Puterea muncitorilor și a țăranilor nu s-a preocupat la laude la adresa Bardului Roșu, publicîndu-i scrierile alături de nemuritoarele creații ale lui Lev Tolstoi, Gogol și alții.”²⁰

După cum ilustrează aceste exemple, Kliuev era foarte preocupat de asocierea dintre profeții (preziceri, clarviziune, viziuni) și poezie. De regulă, motivele profetice apar într-un context apocaliptic, deși adeseori profeția ca atare este utopică. După cum reiese din nota anonimă citată mai sus, poetul este prezentat în mod explicit ca cineva care „vede”, iar poeziile sale includ profeții. Uneori, cele două elemente se combină într-un mod de efect, ca în ultima sa poezie cunoscută, *Există două țări: una e spital (Est' dve strani: odna bol'nița)*, în care poetul își anticipează moartea (în octombrie, nu în aprilie, cum suna profeția din poezie). Frecvent, poeziile din ultimele două decenii ale vieții lui Kliuev prezic și evenimentele milenariste care vor duce, chiar dacă prin vărsare de sînge și distrugere, la renașterea utopică a societății (ca în *Cîmp presărat de oseminte*). Poezia lirică și cea epică descriu frecvent scene apocaliptice, dezastre (ca în *Cîntecul lui Gamaiun*), sau anticipă sfîrșitul lumii prin scene de molimă, constituind episoade importante din poemele sale, cum se întîmplă în cele scrise la începutul anilor 1920, în perioada exilului siberian. Viziunile profetice avute de poet sau de mama poetului²¹ reprezintă episoade semnificative din versurile și proza sa autobiografică, iar unele scrisori descriu viziuni care anticipează evenimente din viața sa. Nu în ultimul rînd, trebuie menționat faptul că mai multe vise ale poetului au fost înregistrate de persoane care au trăit în preajma lui Kliuev și de prieteni, în perioada anilor 1920, unele dintre acestea profetice în limbaj, imagini și conținut. De pildă, un contemporan ce comenta poezia lui Kliuev avînd ca temă ritualul credincioșilor ortodocși de rit vechi, *Fiecare cum știe, dar eu sînt pentru* (semnul crucii cu) *două degete (Kto za c'ito, a ia za dvoperst'e, 1928)* notează că poetul șoptea la sfîrșitul unei întrevederi despre „pîrjolul care avea să vină”²².

Singura ediție de referință din opera poetică a lui Kliuev, *Inima inorogului (Serdțe edinoroga, 1999)* include 510 de poezii pe care editorul le numește „lirice”. Din acestea, la o privire generală, mai mult de o zecime sînt „profetice”, în ansamblu sau în parte, dacă ne ghidăm după categoriile sus-menționate. Nouă dintre operele de aici sînt poeme, iar șase conțin elemente

„profetice”. „Categoriile” aplicate „profețiilor” lui Kliuev sînt ample, există într-un continuum care include nu numai divinația, prezicerile, viziunile apocaliptice, dar și fenomene religioase, populare, ortodoxe sau sectare și, uneori, probleme de interes mai larg, care țin de identitate, din perspectiva (supra)națională, precum și de sexualitate. Toate prezintă un nivel crescut de saturație profetică.

Sursele și modelele discursului profetic al lui Kliuev sînt previzibile: profeții, mari și minori, Vechiului Testament, unii citați, alții menționați doar, textul preferat al culturii ruse, Apocalipsa, practici populare de divinație. Lipsesc modelele antice ale profeției, la care Kliuev abia dacă face referire, în ciuda naturii eclectică a scrierilor sale și a erudiției evidente, pe fundalul cultural general al modernismului, cu literatura rusă veche, tradiția populară, un orientalism generalizat (în poezia lui apar, de pildă, vizionari musulmani și o bogată exemplificare de practici religioase, de la ortodoxie la cele sectante și „neo-păgine”, la care se adaugă clasicii din epoca de aur a literaturii ruse).

Diversitatea categoriilor și surselor utilizate de poet în motivele sale profetice poate fi ilustrată prin imagini ale păsărilor asociate în mitologia slavilor de răsărit cu profeția și ghicitul: cufundarul, cucul, corbul, Gamaiun, pasărea mitologică al cărei cîntec încheie ciclul *Distrugere (Razruha)*. O autobiografie a lui Kliuev, elaborată pe un ton ... profetic obținut prin complexe stilizări sonore, intitulată *Soartă de cufundar (Gagar'ia sud'bina)* conține la rîndul ei o serie de motive profetice, viziuni din tinerețea poetului și contactul ulterior cu liderul-profet al unui grup de sectanți. Apar și motive agricole, ca într-un poem din 1917-1918, care începe cu următoarele versuri: „Priviți la semn: o cioară sîngerie, / Lăptăreasa cu găleata arzînd, / Ulciorul va fi greu ca plumbul, / Smîntîna plină de boțuri ca piatra.” O altă poezie din aceeași perioadă este caracteristică pentru viziunea profetică care unește specificul local cu elementul exotic și cel ce-și are sorginea în sfera culturii elevate: „Turme de rinoceri departe în Trans-Onega... / Un pui de zimbru într-un staul în Iaroslavl..., / Văd sate, cenușii, ascunse, / Unde Skriabin a pus capcane pentru vorbă.”

Într-o altă operă narativă de proporții a lui Kliuev, *Ruine arse (Pogorel'scina, 1928)*, dantelăreasa Pronia (!), are un vis profetic, anticipînd distrugerea satului ei, Sigoveț, sau Sigovoi Lob (în traducere, „Capul Sturionului”), adică „ruinele arse” din titlu: „Pronia a avut un vis rău prevestitor: / Un sturion prins de un zmeu, / Și nu era găleată sau copaie / Fără un cuib cu pui de zmeu.” Într-un episod leagat de cel citat, Nil, schimnicul locului (Nil Stîlpnicul), se ridică la ceruri, iar plecarea lui este exemplară pentru Rusia abandonată de sfinții și dreptii ei, un motiv recurent în opera lui Kliuev. Înaintea înălțării sale, Nil trimite o pasăre care transmite o profeție sătenilor, conținînd un mesaj

simpliciter: pregătiți-vă de moarte.

Cea mai importantă creație poetică a lui Kliuev, *Cîntecul despre Marea Mumă (Pesn' o Velikoi Materi)*, descoperită în arhivele KGB-ului și publicată după respectiva copie incompletă în perioada perestroikăi, abundă în secvențe onirice și alte semne, interpretate de diverse personaje: Parașa, mama eroului principal, un șaman, un preot ortodox, eroul (eponimul autorului, cu o biografie ce se suprapune parțial peste cea a lui Kliuev) ș.a. Într-un episod care se dovedește a fi un vis profetic extins al eroului principal, are loc o adunare de vizionari de naționalități diverse. Meditațiile lor despre consecințele apocaliptice ale industrializării se încheie cu cîntecul păsării Gamaion, care, după cum s-a arătat, formează o parte din ciclul *Distrugerea*²³, iar în interiorul poeziei eroul are o viziune profetică despre ultimul Împărat.

Dintre aluziile lui Kliuev la imaginea poetului ca profet în tradiția literară, cea mai pregnantă și previzibilă este cea întâlnită la Pușkin. La sfîrșitul ultimei poezii din ciclul *Distrugerea*, în *Există demoni ai ciumei, ai leprei și holerei*, vocea lirică formulează o întrebare, aluzie mai mult decît transparentă la *Prorocul* lui Pușkin, imaginea unui tăciune aprins introdus de un serafim cu șase aripi în corpul poetului/profet: „Dar cine cu-n tăciune aprins / Va arde umflăturile anume...” În poemul pușkinian, poetului - profet, recreat cu violență de serafim, i se spune, într-un citat celebru, final, să meargă peste mări și ținuturi și să ardă cu al său cuvînt inimile oamenilor, („Glagolom jghi serdța liudei”). La fel de caracteristic este și contextul celeilalte referințe la *Prorocul* pușkinian, prima parte din poemului fragmentar *Kain*, la care Kliuev lucra în anul 1929. În forma în care a fost publicat, poemul este alcătuit din patru părți, din care numai cea de-a patra este completă²⁴. În prima parte, extrem de fragmentară, vorbitorul descrie o viziune din octombrie, în care o siluetă diabolică îi spune lui, „urmaș de foc al lui Avvakum”²⁵ că este „ars de al cuvîntului foc” („ognem slovesnîm opalen”), dar că nimic nu se poate face fără prietenia lui Cain. Expresia emulează în mod clar limba și imageria lui Pușkin. Urmează o serie de aluzii la locurile distruse ale spiritualității ruse, Radonej, Sarov, Diveevo, iar apoi un tablou sinistru al Rusiei staliniste. Partea a patra a acestui poem cu titlu byronian, singura secțiune completă din poezie, nu numai că asigură, probabil, un model pentru reconstrucția structurii poemului prin combinația aproape imperceptibilă dintre trecut și prezent și al elementului personal (rememorări lirice ale tinereții pastorale a vorbitorului) și general (istoria și soarta Rusiei), dar reprezintă, în această combinație, o caracteristică a operei „profetice” a lui Kliuev în general. Rememorările lirice includ amintiri despre iubirea pentru un bărbat, iar istoria și destinul Rusiei sînt prezentate într-un amestec de elemente păgîne și creștine. Prezentul sîngeros este împletit nu numai cu trecutul arcadian, dar și, în mod

tipic, cu o resurrecție ambiguă. „Natura” și „cultura” evoluează în paralel (Hristos s-a arătat „apelor cufundacilor”, iar copacii urmăresc, uluiți, acest „al Doilea Botez” al Rusiei), în timp ce elemente medievale păgîne și creștine evidențiază vechimea scenei, pe fundalul unui context aparent modern (sau atemporal în amestecul lui apocaliptic de perioade)²⁶.

Discursul și tematica profeției definite în sens larg abundă, materializîndu-se în mod diferit în poezia lui Kliuev, fiind construite din elemente eclecticice. Semnificația temei și a discursului sînt confirmate de studiile de frecvență care iau în calcul nu numai „prorok” (nu foarte frecvent), dar și vocabule precum „veșcii” („profetic”) și „vedun” („magician, vrăjitor, vizionar”)²⁷.

Există un puternic element polemic în modul în care Kliuev utilizează discursul profetic, nu în ultimul rînd, în descrieri repetate ale distrugerii Rusiei rurale, a valorilor ei culturale și morale. Elementul de autoafirmare a identității individuale este foarte puternic în mai multe din aluziile lui Kliuev la sine însuși ca profet, vizionar etc. Discursul profetic și modelul „poetul-profet” îi oferă lui Kliuev cel puțin o rezolvare parțială și locală a ceea ce ar putea fi văzut ca una dintre problemele cele mai presante cu care s-au confruntat generații de modernștii ruși, de la Blok la Pasternak: relația dintre un „eu” de esență lirică extrem de individualizat și o istorie socială în mișcare, explozivă, haotică, pe care poetul se simte obligat să o urmărească sau este confruntat cu obligația de a o urmări.

Kliuev a rămas fidel rolului său profetic și în condiții extrem de dure. Arestat la Moscova în 1934, interogată și condamnat pentru două delictе, unul politic, iar celălalt ținînd de orientarea sexuală, a fost exilat în Siberia, mai întîi la Kolpașevo, în apropiere de Narîm („întîmplător”, un toponim care se întîlnește de cel puțin șase ori în versurile lui Kliuev, la modul cel mai „profetic”, în 1922, cînd vorbitorul îl întrebă pe adresant, prietenul său intim, „în ce Narîm își va afla bunicul”. După ce a petrecut cîteva luni la Kolpașev, Kliuev a primit permisiunea de a se muta la Tomsk, la vreo 200 de kilometri spre sud, un oraș mult mai mare. Aici a fost arestat de două ori în 1937, a doua arestare fiind urmată de un interogatoriu improvizat, execuția și înmormîntarea sa într-o groapă comună²⁸. Manuscrisele poemelor *Cain*, *Distrugere* și *Cîntec despre Marea Mumă* au fost confiscate atunci, păstrîndu-se în arhivele dosarului său de la KGB, alături de procesele-verbale ale interogatoriilor sale din capitală și din Tomsk. În timpul interogatoriului din Moscova, s-a notat comentariul lui Kliuev referitor la poemul său *Distrugerea* după cum urmează: „politica de industrializare distruge fundamentele și frumusețea vieții națiunii ruse, mai mult, distrugerea este însoțită de suferința și moartea a milioane de ruși.” Cu alte cuvinte, în extremis, poetul a insistat asupra

autenticității absolute a viziunii sale profetice.

Întors la Tomsk din Kolpașev, răspunsurile sale, în împrejurări care îl puneau la grea încercare, au fost și mai nedumeritoare²⁹. Două scrisori cu adresanți diferiți oferă următoarele definiții/viziuni/interpretări. Imediat după sosirea sa la Tomsk, într-o scrisoare din 12 octombrie 1934, Kliuev îi scria soției poetului Klčikov următoarele: „Dragă Varvara Nikolaevna, ce păcat că v-am trimis o scrisoare atât de lungă, fiindcă am fost mutat în oraș la Tomsk, mi s-a spus că este o mare favoare, dar încă o dată, iată-mă fără un ungher unde să-mi pun capul și fără o coajă de piine. Neavind un acoperiș deasupra capului, am bătut la prima ușă pe care am văzut-o, „pentru numele Domnului”. Locul cu pricina s-a nimerit să fie ocupat de o familie cu un fiu nebun într-un colț al casei, care nu-și putea stăpîni nevoile, chinuit. Doamne! Ce are să fie cu mine? fiecare strop de sînge îmi plînge... Ajuțați-mă cum puteți. Rămîneți cu bine.”³⁰ O altă versiune a aceleiași „întîmplări” din prima noapte la Tomsk apare într-un text adresat unei alte corespondente, Nadejda Hristoforova-Sadomova, pe 24 octombrie: „Chiar de praznicul Acoperămîntului Maicii Domnului am fost mutat de la Kolpașev în orașul Tomsk, cu o mie de verste mai aproape de Moscova. Această mutare trebuie considerată o favoare și îndurare, însă coborînd de pe vapor într-o dimineață urcioasă și rece, m-am aflat pentru a doua oară fără un ungher în care să culc capul și fără o coajă de piine. Am pornit amărît de-alungul străzilor necrezut de murdare din Tomsk. Din cînd în cînd mă așezam, uneori pe o laviță de la vreo intrare, alteori, pe cîte o treaptă. Ud learcă, flămînd și înfrigorat, pe cînd se întuneca de acum, am bătut la prima ușă de la o casă veche și strîmbă din mahalaua cea mai îndepărtată a orașului, nădăjduind să fiu în stare să cerșesc un loc să stau în numele Domnului. Spre uimirea mea, m-a întîmpinat un bărbat palid, între două vîrste, cu păr bălai și cu barbă, salutîndu-mă cu „Pronia ne-a trimis un oașpete! Intră, scoate-ți haina, trebuie să fii istovit.” Și zicînd acestea, omul, surîzînd, începu să-mi scoată haina, aduse un scaun, îngenunche și îmi scoase ghetetele pline de noroi. Pe urmă îmi aduse niște ciubote din pîslă, așternut de pat și o pernă, și îmi aranjă iute un loc de dormit într-un ungher al casei. I-am mulțumit, abia stăpînindu-mi lacrimile, mi-am dat jos hainele și m-am culcat, în timp ce stăpînul casei, fără să mă întrebe nimic, mă ruga numai să mă întind și să dorm. Cînd am deschis ochii, era de acum dimineața, un samovar mic fierbea pe masă, iar pe un blid de lemn era o bucată de piine neagră... În timp ce beam ceaiul, omul mi-a zis așa: „A venit la mine o femeie frumoasă și mîndră, îmbrăcată în hainele credincioșilor de rit vechi, cu o broboadă albă pe cap, care îi venea pînă la ochi: „Să primești pe oricine se chinuie”, mi-a poruncit, „am să plătesc eu pentru acela” și mi-a dat un ban de aur. ”Dragă Nadejda Fiodorovna, trebuie să înțelegeți lacrimile mele în

starea aceea, cîndre fiecare picătură de sînge pînge în tine. Cea care mi-a dat viață îmi poartă de grijă.”³¹ Episodul este urmat de o relatare despre o întîmplare miraculoasă din casa binefăcătorului lui Kliuev (un diacon exilat), descoperirea neașteptată a unei monezi de aur de cinci ruble în traistă. Diferența dintre cele două relatări constă în introducerea unei relatări despre un vis profetic, transformînd scrisoarea a doua într-o narațiune mai apropiată de maniera lui Kliuev și demonstrînd, alături de alte dovezi din corespondența sa, că poetul își menținea o identitate literară complexă. În primele luni ale exilului, își definește încă o dată poezia ca „profetică”, într-o scrisoare din 1934, adresată lui Klčikov³².

Ultima poezie cunoscută a lui Kliuev, *Sunt două țări: una-i o bolniță... (Est' dve strany: odna bol'nița)*, scrisă, probabil, în 1937, conține cîteva elemente profetice, lițoliul și viața de dincolo: „Cîrja mi-a scăpat, / Și-asemeni unui cuc / Dînd cu ciocul în fereastra unui gropar, / Umblînd prin poiana umboasă, / Aud cum se țese la război, / M-aplec spre sumbra fereastră. / Și-o văd pe Mătușa Bătrînă, / Într-un lițoliu galben, și suveica, / Săgetînd ca păsărea cu aripi negre, / Cum face țesătura în ritm de stih. / Deasupra, în tărie, joacă vînturi, / În șuieratul coșului – lupoaică / Citesc cuvintele cusute pe lițoliu: „N.A. Kliuev, / Cîntărețul casei de țaran din Oloneț!” / „Murit-am oare? Doamne, nu?! / Dar unde-i patul suferinței, tu vraci bun? / Și aud: „Într-un aprilie abia îmbujorat, / Ultimul tău bocet s-a curmat”... / „Haide, tu, pruncul meu, hai!” / Ci cînta din lăuta nepămînteană,” / Și inima mi s-a rupt, ca pasărea / Din piept cînd urcă înspre dumbrăvile cerești. / Și îngerul răspunse: ”Așa să fie, dar! / Binecuvîntat să fie ritualul primăverii din străbuni! / Aceasta, ca și trandafirii în glastră, / Îl prevestește pe Hristos la Judecată!”.

Prin diversitatea manifestărilor și prin caracterul său sintetic, „categoria” profeției servește ca introducere la construirea unei imagini integrate a operei și biografiei poetului rus Nikolai Kliuev. O conturare a potretului destinului și operei acestui reprezentant important al modernismului rus va fi întregită prin explorarea mitopoeticii sale. Aceasta presupune, în primul rînd, modul în care Kliuev a realizat tabloul unei Rusii rurale a-temporale, în care s-a proiectat, recurgînd, în spiritul revirimentului interesului față de tradiție manifestat de Modernism. Intertextualitatea Kliuev-Esenin-poetii „neo-ruraliști” și auto-imaginea proiectată în corespondența sa vor întregi prezentarea poetului.

Note:

1. Angara Nyiri, *Dicționarul scriitorilor ruși. Eseuri bibliografice în două volume*, București, Editura Bizantină, București, 2003, p. 285-286

2. Eseurile și discursul ținut cu ocazia decernării premiului Nobel de către poetul rus-american Iosif Brodski (Joseph Brodsky) a readus tema mesianică ca paradigmă a poeziei ruse, v. http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1987/brodsky-lecture-r.html (from *Les Prix Nobel. The Nobel Prizes 1987*, Editor Wilhelm Odelberg, [Nobel Foundation], Stockholm, 1988), accesat la data de 15 ianuarie 2010. Aspectele retorice și resursele poetice ale toposului poetului-vates continuă să atragă atenția unor cercetători ruși contemporani: Natalia Fateeva, *Osnovnye tendentsii razvitiya poeticheskogo yazyka v kontse XX veka*, în "NLO", 2001, No. 50, <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/50/fatte-pr.html>, accesat la 15 ianuarie 2010.
3. Vitali Shentalinski (*Voskesshee slovo*, în *Novyi Mir*, 1995, No. 3, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1995/3/shental-pr, accesat la 15 ianuarie 2010) este autorul unui volum consacrat recuperării operelor literare confiscate scriitorilor ruși persecutați.
4. Volumul *Serditse edinoroga*, S.-Peterburg, Izd. Khristsianskogo gosudarstvennogo universiteta, 1999, 1071 p. este singura ediție completă de poezii și poeme, editată de A.I. Mikhailov, editorul volumului de proză al lui Kliuev, *Slovesnoe drevo*, S.-Peterburg, Rostok, 2003, 688 p. (Numită în continuare Kliuev 2003).
5. Aici și mai jos, în corpul articolului, din dorința de a (re)apropia textul și numele rusești de percepția cititorului român, numele și titlurile rusești vor fi transcrise utilizându-se alfabetul limbii române, oarecum împotriva uzanțelor academice (care ar impune *Skify* sau, mai jos, *Pogorel'schina* ori *Pogorel'shbina*, transcris *Pogorel'scina.*), regăsindu-se în Note și Bibliografie în varianta "British Standard" de romanizare a literelor alfabetului chirilic. Numele unor clasici ruși vor fi transcrise conform tradiției existente în cultura română.
6. „Skify“ a fost o grupare coordonată de criticul literar și sociologul Ivanov-Razumnik (Razumnik Vasilievich Ivanov, 1876-1946) în care o prezență de primă mărime a fost poetul Aleksandr Blok. Studiul lui Ivanov-Razumnik, *Prirody radostnyj pribastnik (Poeziya Nikolaya Klyueva.) Poety des'atykh godov*, în *Tvorchestvo i kritika*, Peterburg, 1922, p. 196-200, a fost, alături de cel al poetului simbolist Valeri Briusov, una dintre primele introduceri la opera lui Kliuev.
7. Opera lui Hlebnikov, un inovator al limbajului poeziei ruse din epoca modernismului, a fost prezentată culturii române în două lucrări apărute în anul 1999: Livia Cotorcea, *Introducere în opera lui Velimir Hlebnikov*, Brăila, Editura Istros și Alexandru Ivănescu, în Velimir Hlebnikov, *Opere alese*, București, Editura Curtea Veche 1999.
8. Preotul și autorul de opere polemice Avvakum Petrov (1621-1682), cunoscut sub numele de „protopopol Avvakum”, a avut o activitatea prodigioasă în așa-numita perioadă a Vremurilor Tulburi, când Biserica Rusă a cunoscut o tragică schismă. Autor al unei importante autobiografii, Avvakum, sanctificat ca personaj emblematic pentru fermitatea sa în confruntarea de interese politice și mentalități din cadrul Bisericii Ruse (din care s-a și desprins ca unul din „schismatici”, sau „raskolnici”), a devenit un prototip literar și model de limbă și stil pentru Tolstoi, Dostoievski, Soljenițin etc.
9. Termen introdus de criticul V. Lvov-Rogachevskii, în studiul *Poeziya novoy Rossii* (Moskva, 1919), vehiculat cu referire la poeții Serghei Esenin (1895-1925), Aleksandr Shiryayevets (Abramov, 1887-1924), Sergei Klychikov (1889-1937), Pyotr Oreshin (1887-1939) etc. Fără manifest și o estetică anume, acești poeți au fost legați prin tematica folclorică abordată și prin poetici comparabile, contribuind, ca și Kliuev, la „redescoperirea” Rusiei tradiționale, profunde de către elita literară rusă.
10. Ilustrația reprezentând cele două păsări mitologice, Gamaion (Alkonost) și Sirin, îi aparține unui reprezentant al acestui curent neo-rus, pictorului Viktor M. Vasnețov (1848-1926).
11. Editată de K.M. Azadovski, *Gagar'ya sud'bina Nikolaiia Klyueva*, Sankt-Peterburg, Inapress, 2004.
12. Situația și atitudinea poezilor „neo-ruraliști” față de aceștia a fost diferită, iar grupul și o serie de elemente ale culturii sale au cunoscut o dezvoltare literară. Astfel, Esenin a crescut în strâns contact cu aceștia, în timp de Klicikov aparținea grupului. În poemele și în autobiografia sa, Kliuev își revendică originea din rîndurile credincioșilor creștin ortodocși de rit vechi. Legătura cu reprezentanții simbolismului a atras atenția cercetătorului N.N. Sukhomlinskii, *Starobryadcheskiy mif v russkoy kulture „serebryannogo veka”*, în *Starobryadchestvo Ukrainy i Rossii: proshloe i sovremennost'*, Materialy II Vseukrainskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 1-3.10.2004, Kiev, <http://portal-credo.ru/site/index.php?act=lib&id=1547>, accesat la data de 15 ianuarie 2010. Problema este abordată la nivelul poeziei de Lyudmila A. Kisileva, în *Mifologiya i realii starobryadchestva v "Pesn' o Velikoy Materi" Nikolaya Klyueva*, în *Pravoslaviye i kul'tura*, Kiev, 2001, No. 1, p. 3-20.
13. V. Nikolay Klyuev *glazami sovremennikov*, Sankt-Peterburg, Editura Rostok, 2005, (numită în continuare Kliuev 2005) cu o prefață de A. Mikhailov, sugestiv intitulată „Sînt un mujic aparte” (*Ia muzhik, no osoboy porody*, p. 5-24). Volumul include referințe la Kliuev aparținînd, în afară de Blok, unor scriitori și oameni de cultură de primă importanță: Anna Ahmatova, Aleksei Remizov, Georghii Ivanov, Esenin etc.
14. Redat în termeni vulgari de persecutorii poetului în perioada stalinistă și de către urmașii acestora, conform unui studiu de Michael Makine, *W'bose Klyuev. Polemics of Identity and Poetry*, în *Slavonic and East European Review*, Vol. 85, no 2, (2007), p. 231-270.
15. Kliuev 2005, p. 33-44
16. Din prima scrisoare adresată de Kliuev lui A. Blok, datată 12 noiembrie 1907, preluată de pe <http://www.nk-poety.narod.ru/win/main/main.html>, accesat la data de 15 ianuarie 2010.
17. Aici și mai jos, traducerile, în general, conform uzanțelor, literale, aparțin autoarei prezentului articol.
18. Valentin Sventsitskii, articolul introductiv la volumul Kliuev N., *Bratskie pesni*, M., 1912, p. III-XIV, <http://kluev.org.ua/critics/svenc.htm>, accesat la data de 15 ianuarie 2010.
19. Nikolai Gumilëv, *Pisma o russkoy poezii*, în *Apollon*, S.-Peterburg, 1912, No.6, p. 53, http://kluev.org.ua/critics/gumilev_pisma.htm, accesat la data de 15 ianuarie 2010.
20. Makine, *Op.cit.*, trimite la o demonstrație potrivit căreia autorul acestei note ar fi fost Kliuev însuși.
21. Sub semnul mamei debutează textul „auto(mito)biografiei” lui Kliuev.
22. Tema credinței creștin ortodoxe de rit vechi se constituie într-un capitol aparte al biografiei poetice a lui Kliuev prin referința la părinții săi ca aparținînd acestor

„schismatici” („rasklonici”), prin viziunile utopic-folclorice ale „minunatului oraș Kitej” și ale distrugerii satului tradițional, prin intertextul biblic cu trimiteri la modelul lui Avvakum. V. și Nota XII *supra*.

23. Cercetătorii observă că „migrațiile” textuale precum utilizarea aceluiași text sînt tipice pentru Kliuev, mai ales în ultima perioadă a creației sale, cea în care nu a putut publica.

24. În studiul introductiv de V.G. Bazanov, *Poeziya Nikolaya Klyueva*, la volumul de versuri, Nikolai Kliuev. *Stikbotvoreniya i poemy*, Leningrad, 1982, p. 5-52.

25. Rus. „jgucii otrprisk Avvakuma”, v. Nota viii *supra*.

26. Am rezumat aici observațiile lui Makine, *op.cit.*, v. Nota xx *supra*.

27. L. G. Iatskevich, S.H. Golovkina, *Proekt poeticheskogo slovar'ya N.A. Klyueva*, în *Klyuevskii zbornik*, Vologodskii Pedagogicheskii institut, Vologda, Legia, 2000, p. 5-36, <http://kluev.org.ua/collegium/vologda.htm>, accesat la data de 15 ianuarie 2010

28. Viktor Petrov prezintă și discută, în articolul *Poslednii dom poëta. Zbizn' i smert' Nikolaya Klyueva*, <http://www.hrono.ru/text/2008/petrov0908.html>, accesat la data de 15 ianuarie 2010, circumstanțele morții lui Kliuev în orașul Tomsk din Siberia

29. *Ibid.*

30. Kliuev 2003, p. 340.

31. Kliuev 2003, p. 340-41

32. Kliuev 2003, p. 314.

Bibliography:

Nikolai Klyuev. *Stikbotvoreniya i poemy*, Leningrad, Biblioteka poeta, 1982, 559 p. Bazanov, V.G. *Poeziya Nikolaya Klyueva*, p. 5-52 (Poems and poems).

Nikolai Klyuev. *Slovesnoe drevo*, S.-Peterburg, Rostok, 2003, 688 p. Kliuev 2003. (The Tree of Words)

Nikolai Klyuev. *Serdtshe edinoroga*, S.-Peterburg, Izd. Khristianskogo gosudarstvennogo universiteta, 1999, 1071 p. (The Unicorn's Heart).

Nikolai Klyuev. Scrisoare adresată lui Aleksandr Blok, 12 noiembrie 1907, <http://www.nk-poety.narod.ru/win/main/main.html>, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (Klyuev's letter to Blok).

Garnin, V.P., compiler, editor, notes. *Nikolay Klyuev glazami sovremennikov*, Sankt-Peterburg, Editura Rostok, 2005, 352 p. Kliuev 2005 (Nikolai Klyuev as seen by his contemporaries).

Nyiri, Ángara. *Dicționarul scriitorilor ruși. Eseuri bibliografice în două volume*. București. Editura Bizantină, 2003, p. 285-286 (A dictionary of Russian writers. bibliographical essays in two volumes).

Azadovski, Konstantin A. *Gagar'ya sud'bina Nikolaya Klyueva*, Sankt-Peterburg, Inapress, 2004. (Nikolai Klyuev: *A Loons's Destiny*).

Brodsky, Joseph. Nobel lecture. http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1987/brodsky-lecture-r.html (from *Les Prix Nobel. The Nobel Prizes 1987*, Editor Wilhelm Odelberg, [Nobel Foundation],

Stockholm, 1988).

Fateeva, Natalya. *Osnovnye tendentsii razvitiya poeticheskogo yazyka v kontse XX veka*. În: *NLO (Novoye literaturnoe obozrenie)*, 2001, No.50, <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/50/fatte-pr.html>, accesat la 15 ianuarie 2010 (The main trends in the development of Russian poetic language at the end of the twentieth century).

Gumilëv, Nikolai. *Pisma o russkoy poezii*, în *Apollon*, S.-Peterburg, 1912, No.6, p. 53, http://kluev.org.ua/critics/gumilev_pisma.htm, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (Letters on Russian poetry).

Iatskevich, L.G., Golovkina, S.H., *Proekt poeticheskogo slovar'ya N.A. Klyueva*, în *Klyuevskii zbornik*, Vologodskii Pedagogicheskii institut, Vologda, Legia, 2000, p. 5-36, <http://kluev.org.ua/collegium/vologda.htm>, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (Nikolai Klyuev's poetic dictionary: a project).

Ivanov, Razumnik Vasilievich (Ivanov-Razumnik). *Prirody radostnyj prichastnik. Poeziya Nikolaya Klyueva*. În: *Poety des'atykh godov. Tvorchestvo i kritika*, Peterburg, 1922, p. 196-200 (Nature's joyful companion: the poetry of Nikolay Klyuev. In: The poets of the 1910s: their works and criticism).

Kisileva, Lyudmila A. *Mifologiya i realii staroobryadchestva v Pesn' o Velikoy Materi Nikolaya Klyueva*. În: *Pravoslavie i kultura*, Kiev, 2001, No. 1, p. 3-20 (The mythology and realia of the Christian Orthodox Old-Believers in *Pesn' o Velikoy Materi* by Nikolay Klyuev).

Makine, Michael. *Whose Klyuev. Polemics of Identity and Poetry*. În: *Slavonic and East European Review*, Vol. 85, no 2, (2007), p. 231-270.

Petrov, Viktor. *Poslednii dom poëta. Zbizn' i smert' Nikolaya Klyueva*, <http://www.hrono.ru/text/2008/petrov0908.html>, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (The poet's last abode: the life and death of Nikolay Klyuev).

Shentalinskii, Vitalii. *Voskreshee slovo*. În: *Novyi Mir*, 1995, No. 3, http://magazines.russ.ru/novy_mi/1995/3/shental-pr, accesat la 15 ianuarie 2010 (The resurrected word).

Sukhomlinskii, N.N. *Staroobryadcheskiy mif v russkoy kulture „serebryannogo veka”*. În: *Staroobryadchestvo Ukrainy i Rossii: proshloe i sovremennost'*, Materialy II Vseukrainskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, 1-3.10.2004, Kiev, <http://portal-credo.ru/site/index.php?act=lib&id=1547>, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (The Christian Orthodox Old-Believers myth. In: Christian Orthodox Old-Believers in Ukraine and Russia: past and present).

Sventsitskii, Valentin. *Kliuev N., Bratskie pesni*, M., 1912, p. III-XIV, <http://kluev.org.ua/critics/svenc.htm>, accesat la data de 15 ianuarie 2010 (Nikolay Klyuev's *Bratskie pesni*).